

**«Яка нестерпна рідна чужина...»
(До 25-річчя загибелі В.Стуса)**

«Поет повинен бути людиною. Такою, що повна
любові, долає природне почуття зненависті,
звільняється од неї, як од скверни»

В.Стус

Чверть століття відділяє нас від чорної дати – дня, коли перестало битися серце великого українського поета. 4 вересня 1985 року письменник, перекладач, літературознавець, правозахисник Василь Семенович Стус загинув в одному з радянських концтаборів, до останку віддавши себе Україні, пробудженню рідного народу з огидного сну рабства. Щось символічне є в тому, що шлях митця-патріота обірвався саме на 47-му році життя, як і в випадках зі світочами нації – Тарасом Шевченком, Борисом Грінченком, Григором Тютюнником...

«Яка нестерпна рідна чужина, / цей погар раю, храм, зазналий скверни!» [5, с.189], – з боєм проголошував В.Стус, констатує крайню стадію занепаду в Україні, де з часів знаменитої націєвбивчої характеристики з роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика («Потомки козачі каліки, а не люди»), фактично нічого не змінилось. Хоча знаходилися сміливці-одинаки, які вступали в бій за правду і волю, не зважаючи ні на які цькування з боку захисників комуністичного режиму в «єдиної і невідомої» радянській імперії. Юрій Бадзьо, Василь Барладяну, Олесь Бердник, Ольга Гейко-Матусевич, Іван Гель, Микола Горбаль, Богдан і Михайло Горині, Панас Заливаха, Ігор Калинець, Іван Кандиба, Святослав Караванський, Світлана Кириченко, Зіновій Красівський, Юрій Литвин, Василь Лісовий, Левко Лук'яненко, Анатолій Лупиніс, Дмитро Мазур, Валерій Марченко, Михайло Мельник, Валентин Мороз, Віктор Некрасов, Василь Овсієнко, Михайло Осадчий, Микола Плахотнюк, Василь Розлуцький, Петро Розумний, Василь Романюк, Микола та Раїса Руденки, Євген Сверстюк, Іван та Надія Іван Світличні, Ірина Сенік, Гелій Снегірьов, Іван Сокульський, Ірина Стасів-Калинець, Олекса Тихий, В'ячеслав Чорновіл, Стефанія Шабатура, Валерій та Олег Шевченки, Данило Шумук, Степан Хмара... На тлі цієї когорти подвижників, невтомних борців за права України та українців особливо виділяється своєю постаттю Василь Стус. Пройдемо ж ще раз його життєвими дорогами, що привели співця до безсмертя.

Поет народився на Святвечір 6 січня 1938 року (за документами 8 січня) в селі Рахнівці на Вінниччині в родині Семена Дем'яновича та Ілини Яківни Стусів. Недавній голодомор і хвилі репресій, свавільна колективізація та інші реалії 30-х років, що закарбувались у пам'яті тих земляків, що змогли вижити, пізніше знайдуть відголоски в творах письменника.

З початку 40-х років В.Стус потрапляє на Донбас, куди змушена була переїхати родина. Не від щасливого життя довелось змінювати традиційний селянський спосіб життя на зовсім новий – індустріальний, працю на лоні природи – на роботу під дахом хімічного підприємства. У шахтарський край Стусів, як згадувала поетова мати, їх «таке горе загнало» [2, с.143]. Навчався Василь у Сталінській (Донецькій) школі № 75, яка була російськомовною. Відтак, з одного боку, спрагла душа хлопчика вбирала в себе знання з різних царин, а з іншого – почувалася скривдженою: «Шкільне навчання – вадило. Одне – чужомовне, а друге – дурне. Чим швидше забудеш школу, тим краще» [4, с.7]. Ще в дитинстві В.Стус відчув нахил до пісні, літературної творчості. У нотатках «Двоє слів читачеві» він відзначив: «Перші уроки поезії – мамині. Знала багато пісень і вміла дуже інтимно їх співати» [4, с.7].

Вищу освіту В.Стус здобував у Донецькому педагогічному інституті (1954-1959), де студіював українську мову та літературу. По закінченні вузу з серпня по жовтень 1959 року вчителював у Таужнянській середній школі Гайворонського району на Кіровоградщині. Цього ж року дебютував як поет на сторінках «Літературної газети» (зі вступним словом

А.Малишка).

Після служби в лавах Радянської Армії (з листопада 1959 по листопад 1961 р.), де «почувся людиною», знову повернувся на педагогічну ниву і працював на Донеччині в Горлівській середній школі № 23 (від грудня 1961 по січень 1963 року). Навесні 1963 року деякий час виконував функції підземного плитового шахти «Октябрьская», а згодом – протягом березня-жовтня 1963 року – був літературним редактором донецької газети «Социалистический Донбасс».

У тому ж 1963 році В.Стус вступив до відділу аспірантури Інституту літератури АН УРСР зі спеціальності «теорія літератури». Темою кандидатської дисертації обрав «Джерела емоційності художнього твору (на матеріалі сучасної прози)». Але наукову діяльність перспективного ученого було штучно обірвано на хвилі боротьби з інакомислячими, що посилилась в умовах згортання демократичних процесів та добігання «хрущовської відлиги» до свого завершення.

4 вересня 1965 року в київському кінотеатрі «Україна» відбувалась прем'єра знаменитого фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків». У рамках цього дійства представники громадськості, зокрема й В.Стус, виступили з рішучим протестом проти зливи арештів, що прокотились по Україні, вириваючи з лав національно свідомої інтелігенції кращих її діячів. За таку сміливість і стурбованість станом речей у країні обдарований аспірант був звільнений з навчання, і надалі йому перекрили всі можливості для наукової праці. Тож від вересня 1965 року В.Стусові довелося перебиватися підробітками (будівельник, кочегар, архівіст, інженер та ін.). Але це не відвертає його від улюбленої справи (пишуться вірші, проза, статті про П.Тичину, В.Свідзінського, Б.Брехта, Г.Белля тощо).

Перша поетична збірка В.Стуса «Зимові дерева» залишилась у шухлядах видавництва «Радянський письменник» без будь-якої надії на видрук. Авторіві, який мріяв про діалог з читачем, з критикою, довелося перебувати в ізоляції від суспільства. Тож В.Стус вирішив удатися до самовидаву – передрукував кілька примірників збірки «Зимові дерева» і, переплівши їх, роздарував друзям. Один з таких примірників без відома автора потрапив за кордон, де був опублікований. Звісно, за радянськими мірками, це вважалося злочином. Самвидавом репрезентував поет і наступну свою збірку з промовистою назвою «Веселий цвинтар» – саме таку асоціацію викликало в нього абсурдне й заскоружле життя в СРСР.

За інакомислення, антирадянську пропаганду та агітацію В.Стуса було заарештовано і засуджено 7 вересня 1972 року за ст. 62 ч.1 КК УРСР на 5 років перебування в виправно-трудовій колонії суворого режиму і 3 роки заслання. Тож у 1972-1977 рр. поет відбував покарання в таборах Мордовії, а далі – в 1977-1979 рр. мав заслання в селищі імені Матросова Тенькінського району Магаданської області, де працював учнем проходчика гірської підземної ділянки та машиністом скрепера на золотовидобувному руднику.

Тільки в серпні 1979 року В.Стус знову вдихнув повітря волі й повернувся до Києва, а проте ненадовго. У жовтні 1979 року поет вступив до Української Гельсинської групи. На порубіжжі 1979-1980 років він працює робітником ливарного цеху на заводі ім. Паризької комуні та в цеху об'єднання «Укрвзуттєпром».

14 травня 1980 року відбувся черговий арешт, а 2 жовтня 1980 року знову відбувається судилище над поетом. Вирок – 10 літ ув'язнення та ще 5 років заслання.

На захист В.Стуса виступають відомі громадські діячі, зокрема академік Андрій Сахаров. У 1985 році німецький письменник Г.Белль, враховуючи світовий резонанс вершинної книги ув'язненого українця «Палімпсести», висунув поета на здобуття Нобелівської премії. Але смерть у карцері табору особливого режиму ВС-389/36 у с.Кучине Чусівського району Пермської області в ніч з 3 на 4 вересня 1985 року обриває всі шляхетні устремління і плани з боку шанувальників доробку співця щодо його визволення та гідного пошанування в світі.

18 листопада 1989 року прах В.Стуса та його побратимів-подвижників Ю.Литвина та О.Тихого було перевезено на Україну. Наступного ранку – 19 листопада громадськість столиці та посланці з різних куточків України прийшли до Свято-Покровської церкви на Куренівці, де було відспівано В.Стуса, Ю.Литвина та О.Тихого. Потім, після тривалої жалобної ходи центральними вулицями і майданами Києва, багатотисячний людський океан

попрощався з подвижниками на Байковому кладовищі. Скорботними й нескореними нотками були сповнені виступи І.Драча, М.Коцюбинської, Л.Лук'яненка, О.Орача, В.Овсієнка, А.Пашко, В.Чорновола... Ця подія була закарбована поетом і кінорежисером С.Чернілевським та оператором Б.Підгірним – авторами вражаючої документальної трилогії «Просвітлої дороги свічка чорна» («Галичина-фільм», 1992) та літературного й відеопроєкту «Нецензурний Стус» (2002).

Поет Василь Стус лише в засвітах поріднився з рідним краєм, як і передбачав у своєму вірші «Як добре те, що смерті не боюсь я...». Той «запах трутизни», який його завжди разив у саме серце від усвідомлення фатального виродження й перевертенства в середовищі українців, переслідував митця-громадянина десятиліттями, завдаючи незмірних мук («невже я сам-один на цілий світ?»). «Життя і творчість Стуса дають багато підстав для того, щоб після втрати ним Вітчизни зарахувати його до табору екзистенціалістів, – зазначає Б.Підгірний. – Може навіть видатися, що він був найпопліднішим практикуючим екзистенціалістом» [3, с.310]. Відірваність від народу, що жив у світі примарних цінностей, від рідномовного простору, від рівних по духу людей змушували поета «самособоюнаповнюватись»:

...Радійте лицеміри й богомази,
що рідний край – то царство німоти.
Та сам я єсмь! І є грудний мій біль,
і є сльоза, що наскрізь пропікає
камінний мур, де квітка процвітає
в три скрики барв, три скрики божевіль!..
[5, с.189].

Доля високоталановитого, але цькованого співця-українця хвилювала багатьох діячів діаспори. Завдяки М.Цариннику, В.Бургардту, Н.Світличній, Ю.Шевельову саме в зарубіжжі з'явилися друком книги В.Стуса «Зимові дерева» (1970), «Свіча в свічаді» (1977), «Палімпсести» (1986), які в СРСР не могли бути опублікованими. В закордонні побачили світ і збірники матеріалів про нього: «Василь Стус в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників» (Упорядники Осип Зінкевич, Микола Француженко, Балтимор – Торонто, 1987), «Стус як текст» (Редактор та автор передмови Марко Павлишин, Мельбурн, 1992), «О роезји Wasyla Stusa» (Упорядник А.Корнієнко, Краків, 1996) тощо. Для діаспори митець-подвижник став символом пробудження підрадянської України до гідного життя. Тож у творах багатьох митців зарубіжжя відлунує стусівська тема. Як відзначила в своїй поезії Н.Лівицька-Холодна:

О Україно, скорботна мати,
Чорнобилем розп'ята в сльози й кров,
і в Стусовій душі стократ розп'ята,
коли ж воскреснеш знов? [1, с. 168].

В Україні книги В.Стуса стали набутком широкого читацького загалу тільки за доби незалежності – «Дорога болю» (К., 1990), «Під тягарем хреста» (Львів, 1991), «Золотокоса красуня» (К., 1992), «Вікна в позапростір» (К., 1992), «І край мене почує» (К., 1992), «Вечір. Зламана віть» (К., 1999), «Палімпсест» (2003) та ін. Літературним пам'ятником йому стало величне зібрання творів у 6 томах, 9 книгах (Львів, 1994-1999). До шанувальників хисту поета й літературознавця прийшли видання «Феномен доби» (К., 1993; дослідження про П.Тичину), «Стус Василь. Листи до сина» (Упорядкування Оксани Дворко та Дмитра Стуса, Івано-Франківськ, 2001), збірники «Не відлюбив свою тривогу ранню...»: Василь Стус – поет і людина: Спогади, статті, листи, поезії (Упоряд. Олег Орач (К.,1993), «Василь Стус. Двадцять років після смерті: сучасне сприйняття і переосмислення» (К., 2006), монографії Д.Стуса «Василь Стус» (К., 2001), «Василь Стус: Життя як творчість» (К., 2004) та ін. У 1991 році письменникові було присуджено посмертно найвищу в Україні премію – імені Тараса Шевченка (за книгу «Дорога болю») [6]. У селі Рахнівці – на батьківщині В.Стуса – відкрито меморіальну дошку й споруджено пам'ятник. Ім'я співця прикрашає одну з літературних премій України. Воно постійно на слуху, як і світлі імена Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, П.Тичини, Є.Маланюка, В.Симоненка...

Пізнання поета українцями триває. Ось тільки суспільна атмосфера навіть на 20-му році незалежності залишається надто нездоровою. Здається, що В.Стус пробудиться з могили і скаже своє незмінне: «Яка нестерпна рідна чужина...».

Література

1. Ливицька-Холодна Наталя /Поезії // Золотий гомін: Українська поезія світу. – К.: Молодь, 1991. – Вип.І. – С.166-168.
2. Нецензурний Стус: У 2 частинах / Упор. Б.Підгірний.- Тернопіль: Підручники і посібники, 2002.- Ч.1.- 336 с.
3. Нецензурний Стус: У 2 частинах / Упор. Б.Підгірний.- Тернопіль: Підручники і посібники, 2002.- Ч.2.- 320 с.
4. Стус В. Листи до сина / Упор. О.Дворко та Д.Стус.- Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 2001.- 191 с.
5. Стус В. Палімпсест: Вибране / Упор. Д.Стус.- К.: Факт, 2003.- 432 с.
6. Шевченківські лауреати: 1962-2001: Енциклопедичний довідник / Вступ.ст.І.М.Дзюби; Автор-упор. М.Г.Лабінський.- К.: Криниця, 2001.- 691 с.

Немченко І.В. «Яка нестерпна рідна чужина...» (До 25-річчя загибелі В.Стуса) / Іван Немченко // Вісник Таврійської фундації (ОВУД). – Випуск 7. – К.-Херсон: Просвіта, 2010. - С.6-11.